

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВОНАСТУПНИЦТВО В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

LEGAL SUCCESSION IN AN ECONOMIC PROCESS

Канарик Ю.С.,
к.ю.н., старший викладач
кафедри цивільного та господарського права

Синюк Н.В.,
студентка юридичного факультету
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Стаття присвячена процесуальному правонаступництву в господарському процесі. Зокрема, досліджується господарське процесуальне правонаступництво у разі реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення). Проаналізовано інститут правонаступництва у випадках заміни кредитора чи боржника в зобов'язанні, у разі смерті фізичної особи та оголошенні її померлою, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір.

Ключові слова: процесуальне правонаступництво, господарське процесуальне правонаступництво, правонаступник, реорганізація юридичної особи, фізична особа-підприємець.

В статье анализируется процессуальное правопреемство в хозяйственном процессе. В частности, исследуется хозяйственное процессуальное правопреемство при реорганизации (слияние, присоединение, разделение, преобразование). Проанализирован институт правопреемства в случаях замены кредитора или должника в обязательстве, в случае смерти физического лица и объявления его умершим, а также в других случаях замены лица в отношениях, по которым возник спор.

Ключевые слова: процессуальное правопреемство, хозяйственное процессуальное правопреемство, правопреемник, реорганизация юридического лица, физическое лицо-предприниматель.

The article is devoted to legal succession in an economic process. In particular, economical succession in the case of reorganization (merger, accession, division, transformation) is investigated. The institute of succession has been analyzed in cases of replacement of a creditor or debtor in an obligation, in the case of the death of an individual and declaration of her death, as well as in other cases, the replacement of a person in the relationship in which the dispute arose.

On the basis of legal analysis of positions of the art. 25 of Economic Procedural Code of Ukraine, other Laws, decisions of plenum of the Higher economic court of Ukraine and other sources, the lighted up questions are related to realization of legal succession.

This scientific article investigates the most essential aspects of juridical nature of the economic procedural heirship institute. The economic procedural heirship conception is formulated in particular, its subject content and initiation pre-conditions are investigated as well as scientific-based proposals regarding improvement of the economic procedural legislation of Ukraine are introduced.

It is justified the offers to determine the date of the succession of the material in case of reorganization of legal entities. It is concluded that the basis of procedural succession of legal entity as a result of its reorganization is its succession in substantive sense, which is universal and is formalized by transfer deed and by excluding information about the reorganized legal entity from the Unified State Register.

Key words: procedural succession, economic legal succession, social relations, reorganization of a legal entity, individual-entrepreneurs.

В сучасній правовій державі, де свої права активно захищають як фізичні, так і юридичні особи, все частіше трапляються випадки реорганізації юридичної особи під час провадження, що закономірно викликає потребу в заміні кредитора чи боржника в зобов'язанні, або у зв'язку зі смертю фізичної особи. В такому випадку йде мова про процесуальне правонаступництво.

Категорія процесуального правонаступництва відома здавна, проте і на сьогодні залишається маловивченою. Спочатку термін «правонаступництво» використовувався в сфері цивільного права. На сьогоднішній день він використовується у всіх галузях права, у т. ч. в господарсько-процесуальному праві.

Інститут процесуального правонаступництва досліджували такі науковці, як: Гордон В. М., Жаренко В. Ф., Валах В. В., Бичкова С. С., Фурса С. Я., Васильковський С. В., Коросед С. О. та ін.

Проблема процесуального правонаступництва знайшла своє втілення лише в деяких наукових статтях, коротких висвітленнях цієї теми в навчальних підручниках, кодексах, зокрема цивільному, адміністративному, господарському науково-практичних коментарях, що дає підставу говорити про недостатнє дослідження даної теми.

Слід зазначити, що дослідження теми процесуального правонаступництва потребує свого наукового визначення, адже інститут процесуального правонаступництва має досить багато прогалин у правовому регулюванні, неоднозначних моментів та безліч дискусій, у т. ч. і питання правового регулювання правонаступництва під час реорганізації юридичної особи. Тому доцільно більш детально розглянути теорію процесуального правонаступництва і

підстави заміни юридичних та фізичних осіб у судовому провадженні.

Метою статті є глибоке та всебічне дослідження визначення процесуального правонаступництва, детальна характеристика таких підстав процесуального правонаступництва, як смерть фізичної особи та заміна боржника чи кредитора у зобов'язанні, а також випадків реорганізації юридичної особи, на підставі яких можна говорити про місце процесуального правонаступництва.

Висловлювані в юридичній літературі думки щодо розуміння процесуального правонаступництва можна звести до двох точок зору, які базуються відповідно на ідеї правонаступництва і ідеї транзитивності (перехідності) і дискретності (неперехідності) суб'єктних прав і обов'язків. Спочатку з'явилася концепція процесуального правонаступництва як переходу прав та обов'язків. Вважається, що початок цієї концепції було покладено Мейером Д. І., який писав, що коли на місце колишнього учасника стає інша особа, має місце зміна його обов'язків [1, с. 9].

Прихильники іншої точки зору не розглядають категорію процесуального правонаступництва через перехід прав та обов'язків (теорія дискретності). Найбільш повне визначення процесуального правонаступництва було сформульовано Толстим В. С., на думку якого термін «процесуальне правонаступництво» означає, що «за наявності встановлених юридичних фактів відбувається припинення прав і обов'язків у одних осіб і причинно пов'язане виникнення їх у інших в тому ж або іншому обсязі» [2, с. 15].

На думку Рясенцева В. А., який також є прихильником даного підходу, термін «перехід права», який використо-

ується як на законодавчому, так і на доктринальному рівні, є умовним. Передачі підлягає не право, а річ. Права і обов'язки ним розглядаються як категорії, які відносяться до пізнання, вони не можуть переміщатися в просторі і, відповідно, переходити від однієї особи до іншої особи [3, с. 181].

Правонаступництво, за Великим юридичним енциклопедичним словником – це перехід прав і обов'язків від однієї сторони до іншої за законом або правочином [5, с. 695].

У процесуальному та матеріальному законодавстві багато вчених-цивілістів пропонують своє визначення поданому поняттю. Наприклад, Васильєв С. В. зазначає, що процесуальне правонаступництво – це перехід процесуальних прав та обов'язків від однієї особи, яка в процесі є стороною або третьою особою, до іншої у зв'язку з переходом до неї суб'єктивних матеріальних прав [6, с. 68].

Фурса С. Я. та Фурса Є. І. визначають процесуальне правонаступництво як заміну сторін або третіх осіб (правопередників) іншою особою (правонаступником) у разі вибуття з процесу суб'єкта спірних чи встановлених судом правовідносин [3, с. 173].

Господарсько-процесуальний кодекс України (далі – ГПК України) визначає поняття процесуального правонаступництва як заміну кредитора чи боржника у зобов'язанні у разі смерті фізичної особи або оголошенні її померлою або у разі реорганізації суб'єкта господарювання (злиття, приєднання, перетворення, поділ), а також і в інших випадках заміни особи, щодо якої виник спір (ст. 25 ГПК України) [7].

Тобто, виходячи з різноманітних правових визначень, можна сформулювати, що процесуальне правонаступництво – це заміна фізичної чи юридичної особи по справі у встановленому законом порядку з переходом до неї всіх процесуальних прав та обов'язків правопередника.

ГПК України встановлено вичерпний перелік підстав для здійснення процесуального правонаступництва, зокрема:

- смерть фізичної особи (оголошення її померлою);
- реорганізація юридичної особи (злиття, поділ, виділ, приєднання, перетворення);
- заміна кредитора чи боржника у певному зобов'язанні;
- інші випадки заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір.

У разі смерті фізичної особи, в справі правонаступником буде виступати особа, спадкоємець, яка прийняла спадщину після смерті спадкодавця, включаючи майнові права та обов'язки померлої особи.

У випадку смерті фізичної особи зобов'язання відносно неї не припиняється, а переходить до іншої особи – правонаступника. Проте, є винятки, коли зі смертю фізичної особи припиняються зобов'язання, наприклад, коли останнє нерозривно пов'язане із особою померлого і не може бути замінене в зобов'язанні іншою особою (наприклад право на аліменти, пенсію, відшкодування у зв'язку з ушкодженням здоров'я тощо).

Проте, цікавим виявляється твердження Яркова В. В., що процесуальне правонаступництво можливе не у всіх справах, а тільки у спорах майнового характеру [8, с. 78]. Адже, в матеріальному праві правонаступництво також може мати свій прояв і у відносинах, предметом яких є особисті немайнові права їх осіб. Так, відповідно до ч. 2 ст. 29 Закону України «Про авторське право та суміжні права» від 23 грудня 1993 р., у випадку смерті автора його спадкоємці мають право протидіяти будь-якому перекручуванню, спотворенню, посяганню на твір, якщо такі дії можуть зашкодити честі, гідності та діловій репутації автора.

Відповідно до Постанови Пленуму Вищого Господарського суду України від 21 лютого 2013 р. № 7, процесуальне правонаступництво фізичних осіб має свої особли-

вості. Стосовно фізичних осіб-підприємців та учасників корпоративних відносин, що є сторонами у справах або третіми особами, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, таке правонаступництво можливе за однієї наявності двох умов: по-перше, коли відповідні правонаступники мають аналогічний правовий статус, і, по-друге, існування даного статусу на момент вирішення господарським судом питання про процесуальне правонаступництво: сама лише можливість виникнення процесуального правонаступництва в майбутньому не може братися господарським судом до уваги.

Що ж до громадян – третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, то для їх процесуального правонаступництва додержання згаданих умов не є обов'язковим [9].

Способи та порядок припинення юридичної особи шляхом реорганізації визначені ст. 104-108 ЦК України [10], ст. 59 ГК України [11].

Трофимов К. Т. вважає, що правонаступництво при реорганізації юридичних осіб – це перехід прав та обов'язків на підприємство (або його частину) як єдиний майновий комплекс на підставі передаточного акту або розподільчого балансу [2, с. 16]. На наш погляд, дана точка зору вірно відображає економічну сутність суспільних відносин, що виникають під час реорганізації. Разом з тим такий підхід не є ідеальним з позиції права.

Цікавим є те, що, відповідно до ст. 5 Закону України «Про акціонерні товариства», зміна типу акціонерного товариства з приватного на публічне не є його реорганізацією [12].

Варто також звернути увагу на те, що у справах про визнання боржника банкрутом процесуальне правонаступництво боржника не регламентується чинним законодавством. У разі ліквідації або реорганізації юридичної особи до порушення справи про банкрутство кредиторів слід відмовити у прийнятті заяви про визнання такого боржника банкрутом (п. 3 ст. 62 ГПК України).

Відповідно до роз'яснень Пленуму Вищого господарського суду України від 26 грудня 2011 р. № 18 «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» [9], зміна найменування юридичної особи тягне за собою необхідність у державній реєстрації змін до установчих документів, порядок проведення якої викладено у ст. 29 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців». У разі коли така зміна сталася у процесі вирішення спору господарським судом, про неї обов'язково зазначається в описовій частині рішення або в ухвалі, якою закінчується розгляд справи.

Якщо ж зміна найменування юридичної особи пов'язана зі зміною організаційно-правової форми юридичної особи (ст.ст. 104-108 ЦК України), то йдеться про її реорганізацію, що потребує вчинення господарським судом процесуальної дії, зазначеної в ч. 3 ст. 25 ГПК України; крім того, про винесення відповідної ухвали зазначається в описовій частині рішення, прийнятого по суті справи.

Правонаступництво при реорганізації юридичних осіб визначається специфічними ознаками. При цьому доречно виділити родові ознаки, властиві правонаступництву в цілому, а також видові, що характеризують саме правонаступництво при реорганізації юридичних осіб. Особливий інтерес представляють видові ознаки, до яких, зокрема, можна віднести наступні:

- при реорганізації, за загальним правилом, сторонами правонаступництва можуть виступати тільки юридичні особи, причому кожна сторона може бути представлена як одним, так і кількома суб'єктами;

- правонаступництво при реорганізації здійснюється шляхом активного волевиявлення правопередника. Згода (незгода) правонаступника на прийняття переданих прав і обов'язків ніяк не впливає на факт правонаступни-

цтва (виняток становить реорганізація у формі приєднання, за якої правонаступник фактично висловлює згоду на прийняття переданих прав і обов'язків шляхом прийняття рішення про реорганізацію);

– на момент прийняття рішення про реорганізацію юридичної особи правонаступника ще не існує (за винятком реорганізації у формі приєднання) [13, с. 74].

Відзначимо, що класифікація ознак на родові і видові вельми умовна і допускає існування проміжних ознак, які, з одного боку, не характерні для правонаступництва в цілому, а, з іншого боку, характеризують не тільки правонаступництво при реорганізації, а й деякі інші види правонаступництва.

Законодавець влучно зазначив, що ніхто не може примусити вступити особу у справу як правонаступник, адже це суперечить принципу диспозитивності. Так, Чечот Д. М. висловив свою думку з цього приводу так: «...вступати або не вступати у справу залежить винятково від волі правонаступника...». Тобто, позивач та треті особи повинні надати свою згоду для того, щоб суд залучив їх по справі як правонаступників.

Якщо наступництво у матеріальних правах мало місце на стадії апеляційного та касаційного провадження або при виконанні судового рішення, то процесуальне наступництво відповідача не може здійснюватися без його згоди, оскільки рішення фактично виносилося без участі у судовому процесі правонаступника [14, с. 177].

Важливим є вирішення питання стосовно судового збору при процесуальному правонаступництві. Відповідно до п. 2.12 Постанови Пленуму Вишого господарського суду України від 21 лютого 2013 р. № 7 «Про деякі питання практики застосування розділу VI Господарського процесуального кодексу України», у випадках здійснення господарським судом заміни сторони чи третьої особи її правонаступником, за правилами ст. 25 ГПК України, судовий збір сплачується правонаступником або стягується з нього господарським судом, якщо він не був сплачений первісним учасником судового процесу або сплачений ним не в повному обсязі. Повернення зайво сплаченої суми судового збору з державного бюджету України проводиться су-

дом також на користь правонаступника із зазначенням про правонаступництво у відповідному судовому рішенні [9].

Таким чином, на підставі поставлених завдань та цілей, можна сформулювати наступні **висновки**. Правонаступництво у господарському процесі – це перехід усіх процесуальних прав та обов'язків фізичної чи юридичної особи до правонаступника у встановленому законом порядку. Правонаступництво можливе на будь-якій стадії господарського процесу; суб'єктами правонаступництва є фізичні та юридичні особи, до яких, відповідно до закону, переходять процесуальні права та обов'язки правопередника; зміст правонаступництва складають усі права та обов'язки, що переходять до правонаступника від первісної особи у процесі.

Процесуальне правонаступництво у разі смерті фізичної особи називається спадковим правонаступництвом і має місце тоді, коли спадкоємцю на правових підставах передано процесуальні права та обов'язки спадкодавця. За ч. 1 ст. 104 ЦК України, у разі реорганізації юридичних осіб майно, права та обов'язки переходять до правонаступників. Потрібно зазначити, що у випадку ліквідації юридичної особи правонаступництво не допускається. Питання заміни боржника чи кредитора у зобов'язанні регулюється ст.ст. 512-523 ЦК України. Важливим є те, що в даній ситуації головною умовою проведення правонаступництва у господарському процесі є перевірка правових підстав таких осіб на правонаступництво.

Інститут процесуального правонаступництва потребує більш ґрунтовного дослідження з питань його практичного застосування, а саме у випадку переходу прав та обов'язків відразу до декількох правонаступників, поділу процесуального правонаступництва на універсальне та сингулярне, а також питання, яке визиває безліч дискусій, щодо визначення відступлення права вимоги для заміни кредитора як складової правонаступництва.

Зазначені питання, пов'язані з дослідженням юридичної природи процесуального правонаступництва в господарському процесі України, які існують у теорії і на практиці, виходять за межі цієї статті і становлять перспективні напрямки подальших наукових обґрунтувань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шевчук Л. В. Заповіт як підстава виникнення правонаступництва в цивільному праві України : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 /Л. В. Шевчук ; НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2001. – 17 с.
2. Кот О. О. Перехід прав кредитора до третіх осіб в цивільному праві України : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. О. Кот ; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 20 с.
3. Фурса С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В. Щербак. – К. : Видавництво Фурса С. Я. ; КНТ, 2006. – Т. 1. – 912 с.
4. Короєд С. О. Проблема правонаступництва в цивільному і господарському судочинстві при реорганізації (злитті) юридичних осіб / С. О. Короєд. – К., 2016.
5. Великий енциклопедичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – 992 с.
6. Васильєв С. В. Гражданский процесс : учебное пособие / С. В. Васильев. – Х. : Одиссей, 2006. – 512 с.
7. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06 листопада 1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
8. Гражданский процесс : учебник / отв. ред. В. В. Ярков. – 6-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 702 с.
9. Про деякі питання практики застосування розділу VI Господарського процесуального кодексу України : Постанова Пленуму Вишого господарського суду України від 21 лютого 2013 року № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/va007600-13>.
10. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
11. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
12. Про акціонерні товариства : Закон України від 17 вересня 2008 року № 514-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/514-17/page>.
13. Марданов Д. А. Юридичні факти в механізмі правового регулювання цивільно-процесуальних відносин / Д. А. Марданов // Право України. – 2006. – № 10. – С. 72–77.
14. Чечот Д. М. Участники гражданского процесса / Д. М. Чечот. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1969. – 191 с.